

Peer reviewed Journal

Impact Factor:7.265

ISSN-2230-9578

Journal of Research and Development

Multidisciplinary International Level Referred Journal

December-2021 Volume-12 Issue-24

***Mahatma Phule, Rajarshi Shahu Maharaj and Dr.
B. R. Ambedkar – Thoughts and works***

Chief Editor

Dr. R. V. Bhole

'Ravichandram' Survey No-101/1, Plot
No-23, Mundada Nagar, Jalgaon (M.S.) 425102

Editor

Mr. Shashikant Jadhawar

I/C, Principal,

Chhatrapati Shivaji Mahavidyalaya,
Kalamb, Dist. Osmanabad (MS) India

Executive Editor

Dr. Anant Narwade

Dr. Raghunath Ghadge

Mr. Anil Jagtap

Address

'Ravichandram' Survey No-101/1, Plot, No-23, Mundada Nagar, Jalgaon (M.S.) 425102

Journal of Research and Development

A Multidisciplinary International Level Referred and Peer Reviewed Journal

December-2021 Volume-12 Issue-24

On

***Mahatma Phule, Rajarshi Shahu Maharaj and
Dr. B. R. Ambedkar – Thoughts and works***

Chief Editor Dr. R. V. Bhole 'Ravichandram' Survey No-101/1, Plot No-23, Mundada Nagar, Jalgaon (M.S.) 425102	Editor Mr. Shashikant Jadhwar I/C, Principal, Chhatrapati Shivaji Mahavidyalaya, Kalamb, Dist. Osmanabad (MS) India
--	--

Executive Editor
Dr. Anant Narwade
Dr. Raghunath Ghadge
Mr. Anil Jagtap

EDITORIAL BOARD

Prof. R. J. Varma ,Bhavnagar [Guj] Dr. D. D. Sharma, Shimla [H.P.] Dr. Abhinandan Nagraj, Benglore[K] Dr. Venu Trivedi ,Indore[M.P.] Dr. Chitra Ramanan Navi ,Mumbai[M.S]	guyen Kim Anh, [Hanoi] Vietnam Prof. Andrew Cherepanow, Detroit, Michigan [USA] Prof. S. N. Bharambe, Jalgaon[M.S] Dr. C. V. Rajeshwari, Pottikona [AP] Dr. S. T. Bhukan, Khiroda[M.S]	Dr. R. K. Narkhede, Nanded [M.S] Prof. B. P. Mishra, Aizawal [Mizoram] Prin. L. N. Varma ,Raipur [C. G.] Prin. A. S. Kolhe Bhalod[M.S] Prof.Kaveri Dabholkar Bilaspur [C.G]
--	--	---

Published by- Mr. Shashikant Jadhwar, I/C, Principal, Chhatrapati Shivaji Mahavidyalaya, Kalamb, Dist. Osmanabad (MS) India

The Editors shall not be responsible for originality and thought expressed in the papers. The author shall be solely held responsible for the originality and thoughts expressed in their papers.

© All rights reserved with the Editors

CONTENTS

Sr. No.	Paper Title	Page No.
1	डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांच्या 'जनता' पाक्षिकातील विचार प्रा. मच्छगंधाली नितीन तारळेकर	1-4
2	राजर्षी शाहू महाराजांच्या सभा समारंभातील प्रबोधन डॉ. यशवंत राऊत	5-7
3	महात्मा फुले आणि डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांचे स्त्री सुधारणा विषयक कार्य प्रा. मिलिंद व्यंकटी घाडगे	8-11
4	डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांचे आर्थिक विचार प्रा. डॉ. गितांजली सदाशिवराव मोटे	12-14
5	डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांचे राजकीय विचार डॉ. सय्यद रब्बानी रशीद	15-16
6	कृषीच्या शाश्वत विकासात डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांचे योगदान – एक भौगोलिक अभ्यास प्रा. डॉ. महेश म. पवार	17-19
7	डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांचे अस्पृश्य चळवळीतील कार्य प्रा. बप्पासाहेब रामलिंग शेजूळ	20-22
8	फुले-आंबेडकरांचे स्त्री विषयक विचार समाधान भा. शिंदे	23-25
9	विचारवंत आणि सुधारक: छत्रपती शाहू महाराज शेख हाजुमिया फत्तुसाहेब	26-28
10	डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांचे आर्थिक विचार व योगदान प्रा. प्रणाली प्रदिप पाटील	29-31
11	उस्मानाबाद जिल्हा उमरगा तालुक्यातील जलप्रणालीचा एक भौगोलिक अभ्यास प्रा. गावित सतिश डी	32-34
12	डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांचे स्त्री शिक्षणासंबंधीचे विचार प्रा. रकटे ज्योती भाऊसाहेब	35-37
13	संत कबीर आणि डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांचे आर्थिक विचार डॉ. सुहास पाठक, रविंद्र प्रि सोनकांबळे	38-40
14	“डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांचा समाजपरिवर्तन एक दृष्टीकोन” प्रा. डॉ. गायके एस. के.	41-42
15	‘महात्मा फुले यांचे मराठी साहित्यातील योगदान’ प्रा. डॉ. संगीता मोरे	43-45
16	महात्मा फुले यांचे शिक्षण विषयक विचार प्रा. डॉ. जडल मधुकर मार्कंडेय	46-50
17	महात्मा ज्योतिबा फुले आणि सत्यशोधक समाजाचे कार्य प्रा. डॉ. पाथरकर एस. व्ही.	51-53

18	राजर्षी शाहू महाराजांचे आर्थिक व शैक्षणिक विचार	डॉ. एम. एम. देवनाळकर	54-55
19	महात्मा ज्योतिबा फुले यांचे शैक्षणिक योगदान	प्रा. पांढरे विलास देवराव	56-62
20	थोर ममाज सुधारक राजर्षी छत्रपती शाहू महाराज	डॉ. सुधीर ब. गायकवाड	63-66
21	राजर्षी शाहू महाराज : शैक्षणिक व आर्थिक कार्य	प्रा. अमोल देविदास दिवटे	67-72
22	डॉ. आंबेडकरांची पत्रकारीता आणि राजकीय चिंतन	प्रा. डॉ. अरुण विठ्ठल सोनकांबळे	73-77
23	महात्मा फुले यांचे मराठी साहित्याला योगदान	प्रा. अरविंद बन्सी इंगळे	78-80
24	डॉ बी आर अम्बेडकर का आर्थिक विचार और योगदान	डॉ अर्जुन मोहनराव मोरे	81-83
25	स्त्री मुक्ती आंदोलनातील डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांचे योगदान	प्रा डॉ अंकुश मारुती सोहनी	84-87
26	राजर्षी शाहू महाराजांचे समाजपरिवर्तनातील शैक्षणिक कार्य	प्रा. डॉ. खलील न. सय्यद	88-90
27	डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर आणि महिला सबलीकरण	Suman Kendre	91-93
28	महात्मा ज्योतिबा फुले यांचे शेती व शेतकरी विषयक विचार	डॉ. गव्हाणे रमाकांत बबनराव	94-95
29	राजर्षी शाहू महाराज यांचे स्त्री-उद्धारविषयक विचार व कार्य	श्री योगेश ज्ञानदेव पाटील	96-98
30	डॉ बाबासाहेब आंबेडकर यांचे कृषिविषयक विचार	डॉ सुरेश त्रिंबकराव सामाले	99-102
31	छत्रपती शाहू महाराज आणि महिला सक्षमीकरण	डॉ निलेश गोकुळ शेरे	103-106
32	डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांचे शेतीविषयक आर्थिक विचारांचे अध्ययन	श्री. एच. व्ही. केळे, डॉ. डी. सी. रसाळ	107-110
33	डॉ बाबासाहेब आंबेडकरांचे शैक्षणिक विचार व कार्य	प्रा तुळशीदास मोकल	111-113
34	डॉ बाबासाहेब आंबेडकर यांचे कृषीविषयक विचार	प्रा देवशेट्टे सुरेश मनोहरराव	114-116
35	डॉ बाबासाहेब आंबेडकर यांचे आर्थिक विचार	रेवडकर गणेश सुभाष	117-118
36	डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांचे शिक्षणविषयक विचार	प्रा. जगदीश रामभाऊजी वाटमोडे	119-121

डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांचे शैक्षणिक विचार व कार्य

प्रा.तुळशीदास मोकल

इतिहास विभाग प्रमुख कोकण एज्युकेशन सोसायटीचे, डॉ.चिंतामणराव देशमुख वाणिज्य व सौ.कुमुमताई ताम्ह्राणे
कला महाविद्यालय, रोहा-रायगड.

प्रस्तावना : ज्या महान नेतृत्वाने आपल्या समग्र कार्यप्रणालीच्या जोरावर आपले स्वतंत्र अस्तित्व निर्माण करून आपल्या कार्याचा स्वतंत्र व सार्वत्रिक असा कायमस्वरूपी ठसा उमटविला असे महान नेतृत्व म्हणजे डॉ.बाबासाहेब आंबेडकर. महामानव, विश्वरत्न,भारतरत्न, भारतीय राज्यघटनेचे शिल्पकार, स्वतंत्र भारताचे पहिले कायदामंत्री, प्रख्यात कायदेपंडित, लोकशाहीचे पुरस्कर्ते, सामाजिक क्रांतीप्रवाहाचे कृतिशील नेतृत्व,स्त्रीयांना न्याय हक्क मिळवून देणारे स्त्रीउद्धारक,दलित उद्धारक,थोर अर्थतज्ञ, जलतज्ञ, शेतकरी व कामगारांचे आधारस्तंभ, निर्भीड पत्रकार, उत्तम लेखक, एक आदर्श प्राध्यापक व प्राचार्य अशा विविधांगी कामगिरीने डॉ.बाबासाहेब आंबेडकरांचे कार्य आपणां सर्वांना परिचित आहे.अशा महान नेतृत्वाचे एक यापेक्षाही वेगळे कार्य आहे आणि ते कार्य म्हणजे त्यांचे शैक्षणिक विचार व कार्य होय.याचीच माहिती प्रस्तुत शोध निबंधाच्या माध्यमातून मांडण्यात आली आहे.

डॉ.बाबासाहेब आंबेडकरांचे प्राथमिक शिक्षण विषयक विचार :

डॉ.बाबासाहेब आंबेडकरांनी प्राथमिक शिक्षण विषयक विचार मांडताना असे म्हटले आहे की प्रत्येक राष्ट्राच्या व विद्यार्थ्यांच्या दृष्टीने प्राथमिक शिक्षण हे महत्वाचे असते. म्हणूनच प्रत्येक राष्ट्राने प्राथमिक शिक्षण हे सक्तीचे करावे असे केल्याने शिक्षणापासून कोणीही वंचित राहणार नाही .त्याचबरोबर हे शिक्षण विद्यार्थ्यांना दर्जेदार कसे मिळू शकेल या साठी प्रत्येक शाळांनी कसोशीने प्रयत्न केले पाहिजे .केवळ लिहिता वाचता येण्यासाठी हे शिक्षण देवू नये तर त्या विद्यार्थ्यांच्या शिक्षणविषयक जडणघडणीस हे शिक्षण उपयुक्त कसे ठरेल यासाठी ते शिक्षण द्यावे.ज्या देशातील शासन अशा प्रकारच्या शिक्षण व्यवस्थेबाबत उदासीन असतो त्या ठिकाणी अशा प्रकारच्या शिक्षण व्यवस्थेसाठी कायदे करणे गरजेचे आहे.थोडक्यात डॉ.बाबासाहेब आंबेडकरांनी प्राथमिक शिक्षण विषयक विचारात,सक्ती, कायदा, दर्जेदारपणा व उपयुक्तता या गोष्टींना महत्व दिले आहे.

डॉ.बाबासाहेब आंबेडकरांचे उच्चशिक्षण विषयक विचार : डॉ.बाबासाहेब आंबेडकरांनी उच्चशिक्षण विषयक विचार मांडताना असे म्हटले आहे की,"जे व्यक्तीसमूह उच्चशिक्षणाचा लाभ घेण्यास पात्र आहेत मात्र त्यांच्या विकट आर्थिक स्थितीमुळे या प्रकारचे शिक्षण घेता येत नाही अशा समूहासाठी विद्यापीठ ही प्राथमिक स्वरूपाची यंत्रणा आहे".म्हणजेच विद्यापीठ ही उच्चशिक्षणाची केंद्र व द्वारे आहेत हे त्यांना या विचारातून स्पष्ट करावयाचे होते.याही पुढे जावून डॉ.बाबासाहेब आंबेडकरांनी मिलिंद महाविद्यालयाच्या शीलान्यास प्रसंगी बोलतांना असे म्हटले होते की," मी हिंदू समाजाच्या अगदी खालच्या थरातून आल्यामुळे मला उच्च शिक्षणाला महत्व किती आहे हे मला माहित आहे.समाजाची उन्नती करण्याचा प्रश्न आर्थिक असल्याचे मानले जाते. पण हे चूक आहे.कारण हिंदुस्थानातील दलित समाजाची उन्नती करणे म्हणजे त्यांच्या अन्न, वस्त्र व निवाऱ्याची सोय करून पूर्वीप्रमाणे त्यांना उच्च वर्गाची सेवा करण्यास भाग पडणे नव्हे. खालच्या वर्गाची प्रगती मारून त्यांना दुसऱ्याचे गुलाम व्हावे लागत असल्यामुळे त्यांच्यात निर्माण होणारा न्यूनगंड नाहीसा करणे.हेच खरे उच्च शिक्षणाचे ध्येय आहे.म्हणूनच आमच्या सर्व सामाजिक दुखण्यावर उच्चशिक्षण हा एकमेव उपाय आहे".थोडक्यात उच्च शिक्षण विषयक विचार मांडताना डॉ.बाबासाहेब आंबेडकरांनी उच्च शिक्षणाचे केंद्र असणाऱ्या विद्यापीठीय शिक्षणाचे महत्व व उच्च शिक्षण घेत असतांना या समूहातील

विद्यार्थ्यांनी आपल्या मानसिकतेत बदल कसा करावा व आपल्या मनामध्ये निर्माण होणारा न्यूनगंड कसा दूर करावा या बाबत आपले विचार मांडले आहेत.

डॉ.बाबासाहेब आंबेडकरांचे विज्ञान व तंत्रज्ञान शिक्षणविषयक विचार :

डॉ.बाबासाहेब आंबेडकरांनी विज्ञान व तंत्रज्ञान विषयक विचार मांडताना असे म्हटले आहे की, विज्ञान व तंत्रज्ञान विषयक शिक्षण हे व्यावसायिक शिक्षण आहे हे शिक्षण वंचित व दुर्लक्षित समूहातील विद्यार्थ्यांना त्यांच्या कमकुवत आर्थिक परिस्थितीमुळे घेणे शक्य नाही म्हणून या प्रकारच्या शिक्षणासाठी शासनाने पुढाकार घेवून अर्थसहाय्य करावे तसेच हे शिक्षण घेण्यासाठी शिष्यवृत्ती स्वरूपात वार्षिक अनुदान उपलब्ध करून द्यावे. तसेच या प्रकारचे शिक्षण जर हे विद्यार्थी जर बाहेरच्या देशात जावून घेत असतील तर शासनाने अशा विद्यार्थ्यांना अनुदान द्यावे. थोडक्यात डॉ.बाबासाहेब आंबेडकरांनी विज्ञान व तंत्रज्ञान शिक्षण विषयक मांडताना हे शिक्षण वंचित व दुर्लक्षित समूहातील विद्यार्थ्यांनी घ्यावे व त्यासाठी शासनाने आर्थिक मदत करावी अशी भावना व्यक्त केली आहे.

डॉ.बाबासाहेब आंबेडकरांचे विद्यापीठीय शिक्षणाबाबतचे विचार :

डॉ.बाबासाहेब आंबेडकरांनी विद्यापीठीय शिक्षण विषयक विचार मांडताना असे म्हटले आहे की, विद्यापीठ ही उच्च शिक्षणाची केंद्रे आहेत. म्हणून विद्यापीठांनी आपल्या ध्येयाला व कार्याला अनुसरून काम करावे. विद्यापीठ शिक्षण यंत्रणेत उणिवा असतील तर त्या दूर कराव्यात. वेगवेगळ्या जातीतील विद्यार्थ्यांमध्ये संस्कृतिक विचारांची आदानप्रदान निर्माण करण्यासाठी विद्यापीठाने प्रयत्न करावेत व विद्यार्थ्यांमध्ये सळोखायचे वातावरण कसे राहिल यासाठी प्रयत्न करावेत. तसेच विद्यापीठाने ग्रंथालयांच्या प्रश्नाकडे लक्ष द्यावे. विद्यापीठ ही फक्त परीक्षा घेणारी यंत्रणा नसावी तर ती शैक्षणिक कार्य करणारी यंत्रणा असावी तसेच पदवी व पदव्युत्तर शिक्षणाचे विभाजन न करता दोन्ही ठिकाणांच्या शिक्षणाची जबाबदारी विद्यापीठाकडेच ठेवावी या बाबत विचार मांडले. तसेच डॉ.बाबासाहेब आंबेडकरांनी विद्यापीठात अध्यापनाचे काम करणाऱ्या प्राध्यापकांच्या बाबत असे म्हटले आहे की, " प्राध्यापकाने आपल्या अध्ययन व अध्यापनाच्या कामात स्वतःला इतके झोकून द्यावे की त्यांना स्वतःच्या घराकडे पाहण्यासाठी त्यांना सवड मिळू नये. घराची जबाबदारी त्यांनी आपल्या पत्नीकडे सोपवून संशोधन करावे. प्राध्यापक नुसताच विद्वान नसावा तर तो बहुश्रुत असावा. माहितीपूर्ण, मनोरंजक व उत्साही असावा व त्याच्याकडे धमक असावी." थोडक्यात विद्यापीठ हे उच्च शिक्षणाची प्रमुख केंद्र असल्याने या केंद्रामध्ये ज्ञान, कार्य, समानता व विद्वत्ता या सर्व गोष्टी महत्त्वाच्या आहेत असे सुचित करण्याची महत्त्वपूर्ण भूमिका डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांनी मांडली.

डॉ.बाबासाहेब आंबेडकरांचे नैतिक शिक्षणाबाबतचे विचार :

डॉ.बाबासाहेब आंबेडकरांनी नैतिक शिक्षण विषयक विचार मांडताना असे म्हटले आहे की, माणसाच्या आयुष्यात केवळ बौद्धिक शिक्षण महत्त्वाचे नाही तर बौद्धिक शिक्षणाबरोबर नैतिक शिक्षणही महत्त्वाचे आहे. नैतिक शिक्षणाने माणसाचे शील व चारित्र्य यांची शुद्धता टिकते व माणसामध्ये विचारांची परिपक्वता निर्माण होते. मनुष्य संस्कारक्षम बनतो.

डॉ.बाबासाहेब आंबेडकरांचे स्त्री शिक्षणाबाबतचे विचार : डॉ.बाबासाहेब आंबेडकरांनी स्त्री शिक्षण विषयक विचार मांडताना असे म्हटले आहे की, "स्त्री शिक्षण महत्त्वाचे असून स्त्रियांना शिक्षण द्या. त्यांच्या मनात शिक्षणविषयक महत्त्वाकांक्षा रुजवा. त्यांच्या मनामध्ये शिक्षणविषयक जागृती निर्माण करा व त्यांना शिक्षण घेण्यासाठी प्रवृत्त करा." थोडक्यात स्त्रीशिक्षणाने समाजाची प्रगती साधता येईल असे डॉ.बाबासाहेब आंबेडकरांना अपेक्षित होते.

डॉ.बाबासाहेब आंबेडकरांचे शिक्षण विषयक कार्य: डॉ.बाबासाहेब आंबेडकरांनी केवळ शिक्षणविषयक विचारच मांडले नाही तर शिक्षण प्रसाराची महत्त्वपूर्ण भूमिकाही निभावली. शिका, संघटीत व्हा संघर्ष करा हा मंत्र देत असतांना त्यांनी शिक्षण प्रसारासाठी १९४६ मध्ये पीपल्स एज्युकेशन सोसायटीची स्थापना केली व या सोसायटीच्या

माध्यमातून मुंबईला सिद्धार्थ महाविद्यालय व औरंगाबादला मिलिंद महाविद्यालयाय गुरू केले. तसेच पीपल्स एज्युकेशन सोसायटीच्या माध्यमातून काही ठिकाणी दलित विद्यार्थ्यांसाठी वसतीगृह गुरू केले. याहीपुढे जावून त्यांनी मुंबईत विद्यार्थ्यांना राजकारण, अर्थशास्त्र, अंदाजपत्रक, कामगार संघटना, संसदीय कामकाजविषयक नियम आणि परंपरा यांचे प्रशिक्षण देण्यासाठी आदर्श ट्रेनिंग स्कुल फॉर एन्टरन्स टू पॉलिटिक्स स्थापन केली. सारांश : डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांचे शिक्षण विषयक विचार अत्यंत महत्वाचे आहेत. प्राथमिक शिक्षणाने माणसाच्या शिक्षणाची सुरवात होते म्हणून हे शिक्षण सक्तीचे व उपयुक्त असावे असे त्यांनी म्हटले आहे. उच्च शिक्षण विषयक विचार मांडताना त्यांनी उच्च शिक्षणाचे केंद्र असणाऱ्या विद्यापीठीय शिक्षणाचे महत्त्व व उच्च शिक्षण घेत असतांना या समूहातील विद्यार्थ्यांनी आपल्या मानसिकतेत बदल कसा करावा व आपल्या मनामध्ये निर्माण होणारा न्यूनगंड कसा दूर करावा या बाबत आपले विचार मांडले आहेत. तसेच त्यांनी विज्ञान व तंत्रज्ञान शिक्षण विषयक विचार मांडताना हे शिक्षण वंचित व दुर्लक्षित समूहातील विद्यार्थ्यांनी घ्यावे व त्यासाठी शासनाने आर्थिक मदत करावी अशी भावना व्यक्त केली आहे. विद्यापीठ हे उच्च शिक्षणाची प्रमुख केंद्र असल्याने या केंद्रामध्ये ज्ञान, कार्य, समानता व विद्वत्ता या सर्व गोष्टी महत्वाच्या आहेत असे सुचित करण्याची महत्त्वपूर्ण मांडली. तसेच त्यांनी स्त्रीशिक्षणाचे आपल्या विचारातून समर्थन केले. तसेच शिक्षणाचा प्रसार करण्यासाठी पीपल्स एज्युकेशन सोसायटीची स्थापना केली. तसेच सिद्धार्थ व मिलिंद महाविद्यालयाची स्थापना केली. आदर्श ट्रेनिंग स्कुल फॉर एन्टरन्स टू पॉलिटिक्स स्थापन केली. वरील सर्व माहितीवरून हे लक्षात येते डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांचे हे कार्य अत्यंत महत्वाचे होते.

संदर्भ ग्रंथ:

१. गाठाळ एस.एम, आंबेडकरी चळवळीचा इतिहास, कैलास पब्लिकेशन, औरंगाबाद.
२. कुबेर वा. ना., डॉ. आंबेडकर विचारमंथन, सुगावा प्रकाशन, पुणे.
३. डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर, श्री. भालचंद्र फडके, श्रीविद्या प्रकाशन, पुणे.
४. डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांचे विचारधन, म. श्री. दीक्षित, श्री. गजानन बुक डेपो, पुणे.